

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν διαιρέσεων αὐτῆς, καὶ περὶ φιλοσοφικῆς μεθόδου.

Μετὰ τὴν εἰς τὸ πεδῖον τῶν μαθηματικῶν ἀνωτέρω περὶ ἐκείνου, τὴν ὁποίαν ἐλπίζομεν ὅτι θέλουσι μᾶλλον συγχωρήσει οἱ εἰδήμονες τῆς ἐπιστήμης, ἐπιδιορθοῦντες πᾶν ὅ,τι ἤθελον εὑρεῖ μὴ ἀκριβές ἐν αὐτῇ, καὶ ἂν οὐ ἤδη ἐβεβαιώθημεν ὅτι αἱ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας πρώται ἰδέαι καὶ ἀρχαὶ εἶναι αἱ προτεθεῖσαι ὑφ' ἡμῶν ὡς θεμελιώδεις τῆς φιλοσοφίας θεωρίαι, δύο τινὰ ὑπολείπονται· α'. γὰρ διαγράφωμεν τὴν ἕκτασιν, ἥτοι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης ταύτης, δεικνύοντες τὰς κυριώτερας αὐτῆς διακρίσεις καὶ β'. γὰρ προσδιορίζωμεν τὴν μέθοδον, ἥτις ἀπαιτεῖται πρὸς μελέτην καὶ τελειοποίησιν αὐτῆς.

Καὶ πρῶτον ἃς ἴδωμεν τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης, διότι ἐκ τούτου ἐξάγεται καὶ ὁ ὅρισμός αὐτῆς. Καὶ τῶντι, ἐὰν οἱ ὅρισμοὶ τῆς φιλοσοφίας διαφέρωσι κατὰ τὰ διάφορα συστήματα, τοῦτο προήλθεν ἐκ τοῦ ὅτι πάντες οἱ φιλοσοφοῦντες δὲν εἶχον τὴν αὐτὴν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστήμης ἰδέαν.

Ὁ ἀρχαιότερος εἶναι καθ' ἡμᾶς καὶ ὁ τελειότερος, καθ' ὃν ἡ φιλοσοφία εἶναι γνῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἔστιν, ἢ τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων ἐπιστήμη. Ἄλλ' αἱ ἀρχαὶ ἢ εἶναι ἀρχαὶ τοῦ ὑπάρχειν, καὶ τότε συνταυτίζονται μὲ τὰ αἰτια, ἢ εἶναι ἀρχαὶ τοῦ γινώσκειν, καὶ τότε συνταυτίζονται μὲ τὰς νοητικὰς ἀρχάς· ἔθεν ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη, ἥτις, ἀναζητοῦσα τὰς ἀρχὰς τοῦ γινώσκειν, ἀναβαίνει δι' αὐτῶν εἰς τὰ αἴτια τοῦ εἶναι. Ἄλλ' αἱ μὲν ἀρχαὶ τοῦ γινώσκειν δὲν εἶναι, ὡς εἶπομεν, εἰμὴ ἀρχαὶ τῆς διανοίας, τὰ δὲ αἰτια τοῦ εἶναι ἀνάγονται εἰς τρία, τὸν ἀνθρώπου, τὸν κόσμον καὶ τὸν Θεόν.

Συμβαίνει δὲ ὥστε ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ἀρχὴ τοῦ εἶναι καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ γινώσκειν συνταυτίζονται, διότι ὁ λόγος, ἀρχὴ τοῦ γινώσκειν, ἀποτελεῖ καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου. Πρώτη δὲ τοῦ λόγου ἰδέα εἶναι ἡ τοῦ ὄντος. Ὁ ἀνθρώπος, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἶναι, ἠξέυρει ὅτι εἶναι καὶ ἔχει τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος· τὸ συνιστῶν ἐν αὐτῷ τὸ εἶναι

συνιστᾷ ἐντρυφῶ καὶ τὸ γινώσκειν, καθότι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τῆς συνειρέσεως αὐτῆς ἀρχῆς.

Ἄρα ἡ περὶ τοῦ ὄντος διδασκαλία, ἡ κατὰ τὴν ἰδέαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος σχηματισθεῖσα, εἶναι τὸ πρῶτον καὶ κυριώτερον μέρος τῆς ἐπιστήμης συνήθως καλούμενον Ὀντολογία, ἀρχαιοτάτη καὶ γενικωτάτη μάθησις, οὐδόλως ἀξία τῆς περιφρονήσεως, τὴν ὁποίαν δεικνύουσι πρὸς αὐτὴν τινὲς τῶν νεωτέρων διότι, ἀναζητοῦσα τὴν καθολικὴν φύσιν τῶν κινήσων καὶ τῶν ἀρχῶν, πραγματευομένη περὶ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, περὶ ὑποστάσεων καὶ συμβεβηκότων, περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνατοῦ, ἀναγκαίου καὶ ἐνδεχομένου, κλ. συντείνει λίαν ἐπωφελῶς εἰς τὴν τελειοποίησιν τῶν ὑψηλοτέρων τῆς φιλοσοφίας θεωριῶν.

Ἐπειδὴ δὲ πάντα τὰ ὄντα ἀνάγοντα εἰς τρία, τὸν Θεόν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον, οὕτως, ἐκτὸς τῆς ὄντολογίας, θέλομεν ἔχει ὡς ὑποδικιρέσεις αὐτῆς, ἄλλας τρεῖς πρωταρχικὰς ἐπιστήμας, τὴν Θεωσοφίαν, τὴν Ἀνθρωπολογίαν καὶ τὴν Κοσμολογίαν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἀρχίαν τῆς Μεταφυσικῆς ἐπικράτειαν.

Περιοριζόμενοι δὲ εἰς τὴν Ἀνθρωπολογίαν, καὶ ἀφίροντες κατὰ μέρος τὸ ὑλικὸν αὐτῆς στοιχεῖον δυνάμενον νὰ συμπεριληφθῆ εἰς τὴν Κοσμολογίαν, εὐρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δυνάμεις τινὰς συνιστώσας τὸ ἀντικείμενον τῆς κοινῶς λεγομένης Ψυχολογίας, καὶ προσέτι τάσεις τινὰς, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος ἀνζητεῖ τὸ ἀληθές, πραγματοποιεῖ τὸ ἀγαθόν, καὶ δημιουργεῖ τὸ καλόν. Ἐντεῦθεν ἔχομεν, ἐκτὸς τῆς Ψυχολογίας, τρεῖς ἄλλας ἐπιστήμας, τὴν Λογικὴν, τὴν Ἠθικὴν, καὶ τὴν Καλλολογίαν. Ἡ δὲ Ἠθικὴ, ὡς τύχη νὰ θεωρῆ ἢ τὸν ἀτομικὸν ἄνθρωπον, ἢ τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας, ἢ τὸ ἀνθρώπινον γένος κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, καλεῖται κυρίως Ἠθικὴ, ἢ Δίκαιον, ἢ Ἱστορικὴ Φιλοσοφία (1).

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ἕκτασις καὶ διαίρεσις τῆς ἐπιστήμης ἀντικειμενικῶς θεωρουμένης καὶ, ὡς λέγουσιν, a parte rei. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐπιστήμη, οἷαν τὴν εὐρίσκει καὶ δύναται νὰ τὴν θεωρήσῃ ὁ μνηθεὶς τὰ μυστήριά της καὶ διατρέξας πάντα τὰ διχμερίσματα αὐτῆς.

Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι, ὁρμώμενοι πάντοτε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἐν ᾧ ἡ ἀρχὴ τοῦ γινώσκειν καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ εἶναι συνταυτίζονται, καὶ χωρὶς νὰ ἀναβῶμεν εἰς τὴν ὄντολογίαν, ἵνα καταβῶμεν ἔπειτα εἰς τὰ ἄλλα μέρη τῆς ἐπιστήμης, δυνάμεθα ν' ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῆς

1) Ὁρκ σημ. Β'. ἐν τέλει τοῦ πανήματος.

ψυχολογίας και να μεταβῶμεν διαδοχικῶς εἰς τὴν λογικὴν, τὴν ἠθικὴν, τὴν καλλολογίαν, τὴν ἀντολογίαν καὶ τὴν θεοσοφίαν, καταβαίνοντες ἔπειτα εἰς τὴν ὕψιστὴν ἀνθρωπολογίαν καὶ τὴν κοσμολογίαν. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ, οὕτως εἰπεῖν, διχίρσεις τῆς ἐπιστήμης (a parte hominis), αὕτη ἡ ὁδός, τὴν ὁποίαν μέλλει νὰ διατρέξῃ ὁ ἀρχόμενος τῆς μελέτης αὐτῆς, καὶ ἡ ἐποψὶς ὑπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι προσήκον νὰ τὴν παραστήσωμεν εἰς αὐτόν.

Ἄρχῃ ἡ φιλοσοφία εἶναι, ὡς πρὸς αὐτόν, ἡ ἐπιστήμη ἥτις, διὰ τῆς μελέτης τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, ἀνακαλύπτει τοὺς νόμους τῆς διανοίας, εἴτε ἀναζητούσης τὸ ἀληθές, εἴτε δημιουργούσης τὸ καλόν, προσδιορίζει τοὺς νόμους τῆς θελήσεως καὶ ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος.

Οἱ εἰδήμονες θέλουν κατανοήσει εὐκόλως ὅτι ὁ δεύτερος οὗτος ὀρισμὸς, καὶ τοι κατὰ τὴν μορφήν διάφορος τοῦ πρώτου, εἶναι ὅμως οὐσιωδῶς ὁ αὐτὸς μετὰ τὸν πρῶτον, καὶ ὅτι ἀμφότεροι ἀνάγονται εἰς ἓνα καὶ μόνον· καθότι θέλουν εὐρεῖ ἐν τούτῳ καὶ τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν καλλολογίαν καὶ τὴν θεοσοφίαν καὶ τὴν ὀντολογίαν καὶ αὐτὴν τὴν κοσμολογίαν καθ' ἃς ἔχει σχέσεις πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας. Περιέχει ὅλα τὰ μέρη τῆς ἐπιστήμης, καὶ ὅλα περιλαμβάνει τὰ συστατικὰ στοιχεῖα παντὸς μεγάλου καὶ πλήρους φιλοσοφικοῦ συστήματος· ἡ διαφορὰ ὑφίσταται μόνον εἰς τὴν τάξιν καθ' ἣν τὰ μέρη ταῦτα μᾶς παρουσιάζονται.

Καὶ καθὼς δύο δύνανται νὰ ἦναι οἱ ἀπ' ὧν ὅροι, ἢ τὰ ὀρηθηρὰ τῆς φιλοσοφίας, καὶ διττὴ ἡ τάξις καθ' ἣν τὰ διάφορα αὐτῆς μέρη δύνανται νὰ παρουσιασθῶσιν, οὕτω καὶ αἱ πρὸς μελέτην αὐτῆς μέθοδοι εἶναι δύο. Καθότι δυνάμεθα νὰ ἀναχωρήσωμεν ἀπὸ τὴν ιδέαν τοῦ κατ' ἐξοχὴν ὄντος, τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς ιδέας ταύτης νὰ ἐκχάγωμεν ὅλον τὸ ἐπίλοιπον καὶ αὕτη εἶναι ἡ συνθετικὴ καὶ ὀντολογικὴ μέθοδος, τῆς ὁποίας μᾶς ἔδωκεν λαμπρότατον δεῖγμα ὁ τε μεγάλωρ Ἰσπανός· καὶ τινες τῶν νεωτέρων τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Γαλλίας φιλοσόφων ἢ δυνάμεθα νὰ ὀρηθῶμεν ἀπὸ τὴν διὰ τῆς συνειδήσεως παρατήρησιν τῶν φαινόμενων τοῦ ἡμετέρου ἐγῶ, καὶ ἀπ' αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν νὰ ἀναβῶμεν διὰ φρονίμων ἐπαγωγῶν εἰς τὰς ιδέας καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἐγῶ, τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ Θεοῦ· καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἀναλυτικὴ καὶ ψυχολογικὴ λεγομένη μέθοδος, καὶ, ὀφείλομεν νὰ τὸ προσθέσωμεν, ἡ μόνη ἀληθής, νόμιμος, ἀσφαλής καὶ σωτήριος. Διότι δὲν ἠξυρόμεν ἐνεκα τίνος παρακροσισμοῦ ἢ φιλοσοφίας ὀφείλει ν' ἀποβρίψῃ τὴν γενικὴν μέθοδον πρῶτον τῶν ἐπιστημῶν καὶ νὰ ἐμμεῖνῃ εἰς τινὰ ἀνίσχυρον δογματισμὸν, γόνιμον

ὑποθετικῶν μόνων καὶ ἀποπλανημένων δοξασιῶν καὶ ἀρμόζοντα μᾶλλον εἰς τὴν νηπιότητα ἢ εἰς τὴν ἀνθρώπιν τῆς ἐπιστήμης ἡλικίαν. Μείναντες πιστοὶ εἰς τὴν εἰρημένην μέθοδον (περὶ τῆς ὁποίας πολλὰ καὶ σπουδαιὰ ἐξέθεσαν ὑπὸ τῆς ἐν Γαλλίᾳ συγχρόνου φιλοσοφικῆς Σχολῆς καὶ ἐκ τούτου περὶ τὸν εἶναι νὰ εἴπωμέν τι περισσότερον καὶ ἡμεῖς αὐταῖ) μετὰ μικρὰν μόνον παρατήρησιν καὶ ἐπιμονον ἀνάλυσιν τῶν νοητικῶν φαινομένων, ἐφθάσαμεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ὡς πρώτην, ἀπλὴν καὶ ἀνεπίδεκτον ὁρισμοῦ, καὶ εὗρομεν αὐτὴν ἀναποσπάστως συνδεδεμένην ἐν τῷ λόγῳ μὲ τὰς τρεῖς τοῦ ὄντος ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἀνεπτύξαμεν. Ἐὰν δὲ ἐξ αὐτῆς ὁρῶμενοι ἐδώκαμεν εἰς τὴν ἀσθενῆ ἡμῶν πραγματείαν τὴν ἄψιν ἐγολογικοῦ συστήματος μᾶλλον ἢ ψυχολογικῆς ἀναλύσεως, τοῦτο ἐγένε διότι δὲν προσθέμεθα οὔτε σειρὰν φιλοσοφικῶν μαθημάτων, οὔτε φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ἐγκυκλοπαιδείαν, ἀλλ' ἀπλῶς γενικὴν εἰς τὴν μελέτην τῆς φιλοσοφίας εἰσαγωγὴν. Ὅστις ἡμῶς ἐπεθύμει νὰ προσῆ διὰ τῆς ψυχολογικῆς μεθόδου εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἐπιστήμης, παραδεχόμενος τὴ αὐτὴ ὁρμητήρον, ὅπερ καὶ ἡμεῖς, δύναται εὐκόλως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρώπου ἀρχόμενος ἀφ' ἐνὸς τῶν στο γείων τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, τουτέστιν, ἀπὸ τῆς μορφῆς, συμπεριλαμβάνων εἰς τὴν ἀνάλυσίν του καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρχάς τοῦ ὄντος. Διότι, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ὄν νοητικόν, αἰσθητικόν καὶ ἐνεργητικόν, ὄλον ὅτι ἡ μορφή τοῦ ὄντος αὐτοῦ συνίσταται ἐκ τῶν τριῶν τούτων χαρακτηρῶν, καὶ ἐπομένως ἡ μελέτη τῆς μορφῆς τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος περιλαμβάνει ὅλην τὴν περὶ αἰσθήσεως, νοῦς, λόγου καὶ βουλῆς θεωρίαν, ἢ ἔστιν, ὅλην τὴν ψυχολογίαν.

Νῦν δὲ ἃς ὑποθέσωμεν ὅτι ἐγὼ νεν ἡ ψυχολογικὴ ἐκείνη ἀνάλυσις, τὴν ὁποίαν ἐν συνόψει μόνον ἐνεδείξαμεν ἐν τῷ Κεφ. Ε., καὶ ἃς δώσωμεν, εἰ δυνατόν, σύντομον καὶ σαφῆ ἰδέαν τῶν ἐπιλοίπων τεσσάρων τῆς φιλοσοφίας κλάδων, ἤγουν τῆς λογικῆς, τῆς ἠθικῆς, τῆς καλλολογίας καὶ τῆς θεασοφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περί ἀληθοῦς, ἀγαθοῦ, καὶ καλοῦ.

Ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος παράγονται αἱ ἔννοιαι τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τοῦ καλοῦ, ἅ τινες δὲν εἶνε εἰμὴ τρεῖς ὕφεις καὶ μορφαὶ τοῦ ὄντος.

Τὸ ὄν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐννοηθέν, εἶναι τὸ ἀληθές.

Τὸ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενον ἀληθές οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ὄν θεωρούμενον ὡς ἀντικείμενον τῆς διανοίας. Τὴν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος ταυτότητα δὲν παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης, δισχυριζόμενος ὅτι τὸ ἀληθές εἶναι μόνον σχέσις, πρότασις συνενούσα ἢ διαχωρίζουσα τὰ ἐν τῇ φύσει χωρισμένα ἢ συννηνωμένα, καὶ τότε, λέγει, ἀληθεύει ἢ πρότασις ὅταν ἢ ἔνωσις, ἢ ὁ χωρισμὸς γίνωνται κατὰ φύσιν. Ἄλλ' ἐὰν ὀρθῶς παρατηρήσωμεν, καὶ αὐτὴ ἡ Ἀριστοτέλειος θεωρία ἀνάγεται εἰς τὴν ταυτότητα τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος καθότι ἕκαστον τῶν ὄντων ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ σχέσις μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς, διότι ἡ καθαρὰ καὶ ἀμορφος ὑπόστασις ἰδανικῶς μόνον καὶ δι' ἀφαιρέσεως ὑπάρχει. Ἐκαστον τῶν ὄντων εἶναι λοιπὴν πρότασις, οὕτως εἰπεῖν, ζῶσα καὶ πραγματικῶς ὑπάρχουσα ἐν τῇ φύσει. Ἄλλ' ὁ Ἀριστοτέλης εἰσέωρει τὸ ὄν μᾶλλον ὑπὸ τὴν ὕψιν τῆς ὑποστάσεως, τὴν ὁποίαν, ὡς εἶδομεν, συνέχευε μετὰ τὴν οὐσίαν καὶ μετὰ αὐτὸ τὸ ὄν, τὰς δὲ ἄλλας κατηγορίας ὑπελάμβανεν ὡς συμβεβηκότα καὶ ἐπομένως δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ἀληθές εἰς τὸ ὄν, ἀλλὰ εἰς τὴν μεταξὺ τῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ συμβεβηκότος σχέσιν. Ἐὰν ὁμῶς παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ὄν οὐδέποτε ὑπάρχει χωρισμένον ἀπὸ τινος συμβεβηκότος ἢ προσόντος, ἢ, κατὰ τὴν ἡμετέραν ὀνοματολογίαν, ἀπὸ τῆς μορφῆς αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ ὄν εἶναι συμπλοκὴ τῆς φύσεως, καθὼς ἢ πρότασις εἶνε συμπλοκὴ τῆς διανοίας, ἐπεταὶ ἐξ ἀνάγκης ἢ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος ταυτότης, ὅτι δηλαδή, τὸ ἀληθές δὲν εἶναι εἰμὴ αὐτὸ τὸ ὄν θεωρούμενον ὡς ἀντικείμενον τῆς διανοίας, ἥτις τότε μόνον ἀληθεύει, ὅταν διὰ τῶν προτάσεων καὶ συμπλοκῶν αὐτῆς ἐρμηνεύῃ τὰς φυσικὰς τῶν ὄντων συμπλοκάς. Ἀριθμήσας διὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος καὶ τῆς γνώσεως, περημέλησεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἐν μόνῃ τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος ἀνωτά-

την αὐτῶν ἐνότητά, καὶ ὡς ἐκ τούτου παρέβλεψε τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἀληθοῦς τὴν ταυτότητα.

Ἐκ δὲ τῆς ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος ταυτότητος, πηγάζει ἡ ταυτότης τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου, διότι αἱ ἀρχαὶ τοῦ λόγου εἶναι αἱ ἀρχαὶ τοῦ ὄντος, καὶ τὸ σύνολον τῶν ὄντων εἶνε ἡ φύσις. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἐκ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος καὶ ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ συνιστάμενος, καταλαμβάνει τὴν καθολικὴν τάξιν τῶν ὄντων. Ἦς τὸ ἀρχέτυπον ἐνυπάρχει ἐν τῷ θεῷ λόγῳ, ἐξ οὗ ὁ ἀνθρώπινος ἀπορρέει. Ἐκ τῆς καταχρήσεως τῆς ἀληθείας ταύτης κατεφέρθησαν οἱ πικνεῖσται εἰς τὸ νὰ συνταυτίσωσι τὴν ἀνθρώπινον μὲ τὴν φύσιν καὶ μὲ τὸν Θεόν.

Τὸ ἀληθὲς κατὰ χρέος πραγματοποιούμενον ὑπὸ τῆς θελήσεως, εἶναι τὸ ἀγαθόν, καὶ δι' ὑπεροχῆς ὄντητος ἐκφραζόμενον ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶνε τὸ καλόν.

Ἐξ ἂν τὸ ὄν ἦναι ἡ κοινὴ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ πηγὴ, φανερὸν ὅτι εἰς ἕκαστον τῶν τριῶν τούτων θέλομεν εὑρεῖ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος. Καὶ τρώντι, εἰς μὲν τὸ ἀληθὲς εὐρίσκομεν ὑπόστασιν, ἢ τὴν ιδέαν, μορφήν, ἢ τὸν λόγον, σχέσιν μάλλον ἢ ἦτον ἐντελῆ μεταξὺ τῶν δύο, χρόνον ἢ αἰδιότητα, τόπον ἢ καθολικότητα. Εἰς δὲ τὸ ἀγαθὸν εὐρίσκομεν ὑπόστασιν, ἢ τὴν προαίρεσιν, μορφήν, ἢ τὴν πράξιν, σχέσιν μεταξὺ προαιρέσεως καὶ πράξεως, αἰδιότητα καὶ καθολικότητα τοῦ ἰθιμοῦ νόμου ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον. Εἰς δὲ τὸ καλὸν εὐρίσκομεν ὑπόστασιν, ἢτοι ἐννοίας, πᾶθη καὶ εἰκόνας, μορφήν, ἢτοι σημεῖον ἢ σύμβολον φυσικόν, ὕλικόν καὶ αἰσθητόν, σχέσιν μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς, ρυθμὸν ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ συμμετρίαν ὡς πρὸς τὸν τόπον.

Ὡσαύτως, καὶ εἰς τὸ ἀπειρὸν ὄν, ὅπερ εἶναι ὁ Θεός, εὐρίσκομεν τρία τινὰ συστατικά, αἰδία ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ ἀπειρα ὡς πρὸς τὸν τόπον, τὰ ὅποια συνιστῶσιν τὴν ἀγίαν καὶ μυστηριώδη τριάδα ἣν πάντες πιστεύομεν καὶ λατρεύομεν. Τοῦτον δὲ τὸν τύπον τοῦ τελείου ὄντος καὶ δημιουργοῦ τοῦ παντός εὐρίσκομεν εἰς ὅλα τὰ πλάσματα διότι πάντα συνίστανται ἐξ ὑποστάσεως, σχέσεως καὶ μορφῆς ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ. Καὶ οὕτως, ὁ αἰδιός καὶ ἀπειρος, ὁ εἰς καὶ τριαδικὸς Θεὸς τὴν ἰδίαν ἐντυπώσας σφραγίδα εἰς πάντα τὰ πλάσματα, ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ λόγου, οὗτινος στοιχεῖον θεμελιώδες εἶναι ἡ ιδέα τοῦ ὄντος, ἐνὸς μὲν καὶ τριαδικοῦ, ἀλλ' ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ.

Ἡ γενικὴ αὕτη τοῦ ὄντος καὶ τῶν τριῶν αὐτοῦ ἄψεως, τοῦ ὑπεράτου καὶ πάντων τῶν ὄντων τῆς κτίσεως ἐπιθεώρησις, ἐν ᾗ παρέχει τὰ ἀντικείμενα τῶν εἰς τὴν ψυχολογίαν ἐπομένων τεσσάρων

της φιλοσοφίας μερῶν, ἀποκλύπτει ταύτοχρόνως τὴν κοινὴν καταγωγὴν, τὰς σχέσεις καὶ τὸ κοινὸν τέλος ὅλων τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὅλων τῶν ὄντων, σχέσεις ὄχι ταυτότητας, ὡς διισχυρίζονται οἱ πηγθεῖσται, ἀλλ' ἀντιστοιχίας καὶ ἁρμονίας, δυνάμει τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος πλασθεὶς παρὰ Θεοῦ, ἵνα γνωρίζῃ τὸ ἀληθές, πράττῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ δημιουργῇ καὶ ἀγαπᾷ τὸ καλόν, παρὰ Θεοῦ ἔργεται καὶ εἰς Θεὸν ἐπιστρέφει καὶ ἐπαναπαύεται, ἐν ᾧ πᾶσα ἀλήθεια, πᾶσα ἀγαθότης καὶ πᾶσα καλλοπὴ ἀπείρως πως συνενοῦνται. Καὶ μόνον κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην δυνάμεθα καὶ μάλιστα ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ταυτότητα τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἐπιστήμης, τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν πλασμάτων του, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ταυτότητα δηλαδή ἀρχῆς, φύσεως καὶ τέλους, σχετικὴν καὶ ὄχι ἀπόλυτον.

Ἄς λαλήσωμεν εἰδικώτερον περὶ τοῦ ἀληθοῦς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣ'.

Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀληθοῦς.

Εἶδομεν ἐν ἀρχῇ ὅτι τὸ ἐγὼ εἶναι ἀχώριστον τοῦ οὐκ ἐγὼ καὶ ἐξ ἀμφοτέρων διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἀνέβημεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἔχομεν τρία ὄντα, καὶ τὸ ἀληθές ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ὄν ἐννοηθέν, θέλομεν ἔχει τρία εἶδη ἀληθειῶν, τὰς περὶ τὸ ἐγὼ, τὰς περὶ τὸν κόσμον, καὶ τὰς περὶ τὸν Θεόν. Ὅτι δὲ περὶ τῶν τριῶν τούτων γνωρίζομεν εἶναι τόσον ὀλίγον ὡς πρὸς τὸ ἀγνοούμενον, ὥστε ἡ μεταξὺ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀπολύτου διαφορὰ εἶναι ἀπείρως μεγαλητέρα τῆς ὑπαρχούσης μεταξὺ ἐνὸς κόκκου ἄμμου καὶ τοῦ παγκοσμίου συστήματος.

Ἡ περὶ τοῦ ἀληθοῦς διδασκαλία, οἰονδήποτε ἦναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρευνῆς, δύναται νὰ διχρηθῇ εἰς δύο μέρη, τὴν ἔρευναν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὴν ἀπόδειξιν, ἢ τὸ εὐρετικὸν καὶ τὸ ἀποδεικτικόν. Ἀληθὲς ὄργανον τῆς ἐπιστήμης εἶναι τὸ πρῶτον, τὸ δὲ δεύτερον εἶναι μᾶλλον ἐρμηνεία αὐτῆς καὶ παράδοσις. Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ περιλαμβάνεται ὅλη ἡ περὶ ἐνοράσεως (intuition) θεωρία, ἡγουν ἡ

περὶ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς παρατηρήσεως καὶ ἢ περὶ τῆς διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἢ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος ἐπαγωγῆς (induction). Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ περιλαμβάνεται ἢ κυρίως λογική, ἢτοι ἢ περὶ τῆς ἐξαγωγῆς (deduction), ἢτοι ἢ περὶ τῆς διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος ἀποδείξεως θεωρία.

Ὡστε τὸ ἀληθές γνωρίζεται ἢ κατ' ἐνόρασιν, ἢ κατ' ἐπαγωγὴν, ἢ κατ' ἐξαγωγὴν.

Καὶ αἱ μὲν τῆς ἐνοράσεως ἀρχαὶ καὶ οἱ κανόνες πάντες ἀνάγονται εἰς ἓνα, τὴν παρατήρησιν. Νὰ παρατηρῶμεν τὰ φαινόμενα τὰ τε ἐξωτερικὰ καὶ τὰ ἐσωτερικὰ μετὰ προσοχῆς καὶ ὑπομονῆς, κατ' ἐπανάληψιν, ἄνευ προλήψεων καὶ προϋποτιθεμένων ἐννοιῶν, νὰ παρατηρῶμεν τακτικῶς, νὰ διεκρίνωμεν τὰ φαινόμενα, νὰ τὰ τακτοποιῶμεν, νὰ τὰ ἐξετάζωμεν ὑπὸ πᾶσαι τὰς ὄψεις αὐτῶν, νὰ γενικεύωμεν βραδέως, ν' ἀνακκλύπτωμεν τὰς ἀληθείς ἀναλογίαις καὶ τὰς ἀληθείς σχέσεις, τὰς ἀληθεῖς αἰτίας, τοιοῦτοι εἶναι οἱ κανόνες τῆς ἐνοράσεως.

Ἄλλ' ἢ ἐνόρασις εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἐπαγωγὴν. Ἀμφότερων δὲ τοὺς κανόνες, πρακτικῶς ἤδη ἐφαρμοσθέντας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ φιλοσοφίᾳ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας, ἀνέπτυξε μὲν πρῶτος μετὰ τῶν γεωτῶρων ὁ Βάκων ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιγραφομένῳ Νέφ' Ὁργάνῳ, τὸ ὅποσον ὁ Ρεΐδης ὀνομάζει τὸν ἀθάνατον κώδικα τῆς ἐπαγωγῆς, ἐφήρμοσαν δ' ἔπειτα ὁ τε Νεύτων καὶ πάντες οἱ μελετῶντες τὴν ὕλικὴν φύσιν. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ Βάκωνος τοὺς κανόνες τούτους διεγράψεν ὁ Ἀριστοτέλης (1). Ἡ δὲ ἐπαγωγὴ γίνεται καὶ αὕτη, ὡς ἤδη ἀπεδείχμεν, διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἢ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος (2). Τῶντι, τὸ νὰ ὑποθέσωμεν ἐν τῇ φύσει σύστημα στερεῶν καὶ ἀμετατρέπτων νόμων, (ὑπόθεσις ἣτις ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἢ ἀρχὴ δυνάμει τῆς ὁποίας γίνεται ἢ ἐπαγωγὴ), εἶνε τὸ αὐτὸ καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πάντα ἔχουσιν αἰτίον καὶ τέλος ἀνάγκη. Καθότι, ἐὰν ὁ νόμος δὲν ἦναι εἰμὴ κατὰ φύσιν ἀνάγκη, ἢ ἀναγκαῖα διαδοχὴ φαινομένων, ἀδύνατον εἶναι νὰ συλλάβωμεν τὴν ιδέαν τοῦ νόμου χωρὶς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Πᾶν ὅ,τι εἶναι ἔχει καὶ πρέπει νὰ ἔχη αἰτίον τι, ἢ παντὸς φαινομένου, παντὸς γ νομένου, προηγῆθη ἐξ ἀνάγκης ἄλλο φαινόμενον ἐξ οὗ ἐκεῖνο ἐγεννήθη, ἢ, ἄλλως, ὑπάρχει ἀναγκαῖα διαδοχὴ καὶ ἀλληλουχία φαινομένων, καὶ ἐπομένως φυσικὸς νόμος. Καὶ καθὼς ἢ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος εἶναι

1) Ὁρ. Ἀναλ. Πρ. Β'. κσφ. κγ'.

2) Ὁρ. Καφ' Ε'.

καθολική και ἀναγκαία, ὡσαύτως ἀναγκαῖοι καὶ καθολικοὶ πρέπει
 νὰ ἦναι καὶ οἱ ἐξ αὐτῆς ἐξαγόμενοι νόμοι καὶ ἰδοὺ εἰς τί ἀνάγεται
 ἡ ἀρχὴ τῆς παγκοσμίου τάξεως, εἰς ἣς στηρίζεται ἡ ἐπαγωγὴ.
 Ὅτε εἰς τὰ φαινόμενα παρατηροῦμεν ἀνκλογίαν τινὰ, ἔχομεν δικαί-
 ωμα νὰ ὑποθέσωμεν ἀνκλογίαν ἀναβαίνοντες, ἀνακαλύπτομεν τοὺς
 λεγόμενους νόμους τῆς φύσεως, καὶ ἐκτείνομεν τὴν ἄρασιν μας καὶ
 εἰς τὸ μέλλον. Τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀρμύζει καὶ εἰς τὴν περὶ τὰ τέλη
 ἐπαγωγὴν, ἣτις γίνεται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελειότητος ἀντιστοιγού-
 σης εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Ἀμφοτέρως τὰς ἀρχὰς ταύτας
 ἠθέλησεν ὁ Λεϊβνίσιος νὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶν-
 τος λόγου, μολοντοὶ οὖν μόνον διακρίνονται, ἀλλὰ καὶ μέχρι τινὸς
 εἶναι ἀνεξέκαρτοι ἀλλήλων.

Ἄφ' οὗ παρατηρήσῃ τὰ γινόμενα καὶ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἀνακκ-
 λῶν τοὺς γενικοὺς νόμους αὐτῶν, ἀλλο δὲν μένει εἰς τὸ ἀνθρώπινον
 πνεῦμα εἰμὴ νὰ ἐξαγάγῃ πάσας τὰς συνεπείας ὅσαι ἐνυπάρχουσιν
 εἰς τὰ γινόμενα καὶ εἰς τοὺς νόμους. Τοῦτο δὲ γίνεται διὰ τοῦ συλ-
 λογισμοῦ ἢ διὰ τῆς ἐξαγωγῆς, τῆς ὁποίας τὸν ἀθάνατον κώδικα ἀνε-
 κάλυψε καὶ διὰ παντὸς ἐχάραξεν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀριστοτέλους.
 Τὴν ζήτησιν τοῦ ἀληθοῦς διαδέχεται ἡ ἀπόδειξις αὐτοῦ, καὶ οἰαδή-
 ποτε ἀπόδειξις γίνεται διὰ συλλογισμοῦ ἐκπεφρασμένως ἢ σιωπη-
 λῶς. Πρώτιστον δὲ καὶ μόνον τῆς λογικῆς ἀντικείμενον εἶναι τὸ νὰ
 προσδιορίσῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ συλλογισμοῦ, ν' ἀναλύσῃ
 τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνίσταται, νὰ ἀνακαλύψῃ τοὺς διαφοροὺς τῶν
 στοιχείων τούτων συνδυασμοὺς καὶ τοὺς ἐκ τούτων τρόπους καὶ σχή-
 ματα καὶ μορφάς, νὰ προσδιορίσῃ ἐπομένως τοὺς ἀπαρκετήτους ὅρους
 πάσης ὀρθῆς ἀποδείξεως, νὰ φανερώσῃ ποῖα εἶναι τῶν μὴ ὀρθῶν τὰ
 ἐλαττώματα, ποῖα τὰ προφυλακτικὰ μέσα κατὰ τοῦ παραλογισμοῦ,
 νὰ διευκολύνῃ διὰ τινῶν παραγγελμάτων τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ μέσου
 ὅρου, ὅστις ἐν παντὶ συλλογισμῷ εἶναι ὁ σπόρος τῆς ἀληθείας, νὰ
 θέσῃ τοὺς κανόνας τῆς διαλεκτικῆς, νὰ ἐνδείξῃ τέλος τὰ μέσα πρὸς
 ἀνακάλυψιν καὶ ἐξέλεξιν τῶν σοφισμάτων. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου
 τούτου μέρους τῆς περὶ ἀληθοῦς διδασκαλίας, δύσκολον εἶναι καὶ διὰ
 τὴν φύσιν τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ, καὶ διὰ τὰ ὅρια του, καὶ δι' ὅσας ἄχρι
 τοῦδε ἔκαμε προόδους, νὰ προστεθῶσι νέα: ἀρχαὶ εἰς τὰς ὑπὸ πάντων
 γενικῶς ἤδη ἀναγνωρισθείσας.

Οὕτω δὲ περιγραφείσης ὅλης τῆς ἐκτάσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ τού-
 του διχμερίσματος, ἐπιβεβαιούται καὶ τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι
 πᾶσα μάθησις διὰ προγινωσκόμενων ἢ πάντων ἢ τινῶν ἐστι, καὶ ἡ
 δι' ἀποδείξεως (ἐξαγωγῆς) ἢ δι' ὀρισμῶν (ἐνόρασις): δεῖ γὰρ εἶναι
 ὁ ὀρισμὸς προειδέναι καὶ εἶναι γνώρισμα ὁμοίως δὲ καὶ ἡ δι' ἐπα-

γωγῆς, (ἐπαγωγή) (Μεταφ. ΑΟ Ζ'), καὶ διακρίθητε καὶ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ ἀληθές γνωρίζεται ἢ δι' ἐνοράσεως, ἢ δι' ἐπαγωγῆς. Οὐδὲ εἶναι ἴσως περιττὸν καὶ ἐπακκλάδιωμεν ὅτι ἡ πρότασις, στοιχεῖον τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου, δὲν εἶναι εἰρή ἢ ἐκφορσις τοῦ ὄντος, οὐτινος ἢ ἰδέα εἶναι τὸ θεμελιώδες τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου στοιχεῖον, ἐξ οὗ καταφθίνεταί ὅτι καὶ ἡ περὶ γραμματικῆς καὶ γλώσσης θεωρία εἶναι συνέπειαι καὶ ἐφαρμογὴ τῆς Λογικῆς.

Καὶ εἰς ταῦτα μὲν ἀνάγεται οὐσιαστικῶς ἡ περὶ τοῦ ἀληθοῦς διδασκαλία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ δὲ περὶ ἀγαθοῦ εἶναι τόσον ἐκτεταμένη ὅσον αἱ τοῦ ἀνθρώπου σχέσεις πρὸς ἑαυτὸν, πρὸς τὴν Θεόν, πρὸς τοὺς ὁμοίους του καὶ πρὸς τὰ περιστοιχοῦντα αὐτὴν ἀντικείμενα. Ἡ ἠθικὴ, τὸ δίκαιον καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι ὡς τρεῖς κύκλοι ὃ εἰς τοῦ ἄλλου εὐρύτερος, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἔχοντες κέντρον. Τὸ δὲ κέντρον τοῦτο εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἢ τοῦ καθήκοντος, πόρισμα τῆς ἀρχῆς τῆς τελειότητος.

Τὸ τρίτον τῆς Ἀγαθολογίας μέρος, ἀγνωστον εἰς τοὺς ἀρχαίους, ἐγεννήθη καὶ αὐτὸ ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις, ἀποκαλύψας τὴν ἀληθῆ τοῦ Θεοῦ φύσιν καὶ τὸν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸν καὶ διδάξας τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ ὡς πρὸς τὸ τέλος, καὶ τὸν καθολικὸν σύνδεσμον τῆς ἀγάπης, ἐμελλε καὶ θέσῃ τὰ ἀληθῆ καὶ ἀσάλευτα θεμέλια τῆς ἠθικῆς, τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας. Καθότι, ἐὰν ἕκαστος τῶν ὄντων ἔχη τὸ τέλος του, καὶ ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἔχουσι τὸ τέλος των. Καὶ τὰ τέλη ταῦτα διὰ τοῦ αὐτοῦ νόμου ἀποκαλυπτόμενα, συγκρυστολογοῦνται πρὸς ἀλλήλα καὶ πάντα ὁμοῦ συντείνουσιν εἰς τὴν πραγματοποιήσασιν τοῦ γενικοῦ τῆς κτίσεως τέλους, τὸ ὅποιον εἶναι νόημα καὶ βούλευμα Θεοῦ.

Ἐὰν δὲ τέλος ἑκάστου ὄντος ἦναι τὸ πρὸς ὃ εἶναι ἡ φύσις αὐτοῦ, ὅ,τι ἀπαιτεῖ ἡ φύσις ἑκάστου πρὸς ἐκπλήρωσιν καὶ συμπλή-

ρωσιν αὐτῆς, φανερόν ὅτι τὸ τέλος ἐκάστου ὄντος δὲν γνωρίζεται εἰμὴ διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀτομικῆς ἐκάστου φύσεως. Καὶ ἐὰν ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται ἐκ νοήσεως, αἰσθήσεως καὶ ἐνεργείας, ἡ μετὰ προσοχῆς ἀνάλυσις τῶν τριῶν τούτων στοιχείων καταπείθει ἡμᾶς, ὅτι τὸ μὲν αἰσθητικὸν καὶ σωματικὸν αὐτοῦ στοιχεῖον τείνει καὶ πρέπει νὰ τείνη πρὸς τὸ ὠφέλιμον, τὸ δὲ νοητικὸν πρὸς τὸ ἀληθές, τὸ δὲ ἐνεργητικὸν πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ τὸ ἐκ νοήσεως, αἰσθήσεως καὶ ἐνεργείας στοιχεῖον πρὸς τὸ καλόν.

Πᾶσαι δὲ αἱ τάσεις αὗται ἀνάγονται εἰς μίαν καὶ μόνην, τὴν πρὸς τὸ τέλος τάσιν ἢ πρὸς τὴν ἠθικότητα, ἐξ οὗ τέλος ἀνώτατον τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρῶτον αὐτοῦ καθήκον εἶναι τὸ νὰ γνωρίζη καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν.

Ἄλλ' ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα δὲν εἶναι ἀπλή, διότι συντίθεται καὶ συμπλέκεται ἐκ τῶν πικυαίων σχέσεων ὅσαι συνδέουσι τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὰ ἄλλα ὄντα τῆς κτίσεως· καθότι ὁ ἄνθρωπος, μὴ ὢν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀπομεμονωμένος, σχετίζεται πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως μὲ τὰ περιστοιχοῦντα αὐτὸν ἐμψυχα ἢ ἀψυχα ὄντα, μὲ τοὺς ὁμοίους του καὶ μὲ τὸν Θεόν, καὶ ἐκ τούτου αἱ τρεῖς τῆς ἠθικῆς δικιρέσεις· δηλαδή, τὰ πρὸς ἑαυτὸν, τὰ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ ὡς πρὸς τὰ πράγματα καθήκοντα, καὶ τὰ πρὸς τὸν Θεόν.

Διατήρησις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος ὑποτασσομένων ἀμφοτέρων εἰς τὴν ἠθικότητα, οὗτος εἶναι ὁ ἀνώτατος τοῦ ἀνθρώπου σκοπός, καὶ εἰς τοῦτο ἀνάγονται πάντα τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα, ἢ πᾶσαι αἱ ἀτομικαὶ ἀρεταί, αἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἅπασαι ὡς διάφοροι ἐφαρμογαὶ καὶ μορφαὶ τῆς σωφροσύνης.

Νὰ θέτωμεν δὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καθὼ ὁμοίους καὶ ἴσους μὲ ἡμᾶς κατὰ τὰ δικαιώματα, εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν εἰς ἣν εὐρισκόμεθα καὶ ἡμεῖς, ἢ νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτούς, τοῦτο εἶναι τὸ κεφάλαιον πάντων τῶν πρὸς τοὺς ὁμοίους μας καθήκοντων, καὶ ἡ γόνιμος ἀρχὴ ὅλων τῶν κοινωνικῶν ἀρετῶν.

Ἐπιφυλαττόμενοι νὰ ἐνδείξωμεν ἀλλαχού τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα, παρατηροῦμεν ἐν τοσούτῳ ὅτι ἡ τρυφότης τῆς φύσεως καὶ ἡ ἰσότης τῶν δικαιωμάτων εἶναι κατὰ τῶν πολιτικῶν νόμων ἢ βάσις, ἰσότης ὄχι πλοῦτου, οὔτε δυνάμεως, οὔτε ἐξουσίας, ἀλλὰ προστασίας, ἰσονομία, ἴση πάντων τῶν δικαιωμάτων προστασία, ἐκάστω τὰ ἴδια, (*unicuique suum*). Ἄλλὰ ἡ ἐν τῇ πόλει ἰσότης εἶναι καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία, διότι ἐὰν πάντες προστατεύωνται ἐξ ἴσου, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ, οὔτε δυναστεία, οὔτε βίαια, οὔτε τυραννία,

ἀλλ' ἐκείνη ἢ ἐλευθερία, ἣτις τότε μόνον καρποφορεῖ ὅταν στηρίζηται ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ ὑπὸ μόνῃς αὐτῆς περιορίζηται.

Καὶ καθὼς ἡ μὲν σωφροσύνη εἶναι ἡ ἀτομικὴ ἀρετὴ, ἡ δὲ ἀγάπη ἢ κοινωνικὴ, ὡσαύτως ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ πολιτικὴ (1), ἡ τοῦ πολίτου καὶ τοῦ κράτους ἀρετὴ. Καὶ πᾶσαι εἶναι μορφαὶ διαφοροὶ καὶ ἐφαρμογαὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἠθικῆς ἕξεως, ἡγουν τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς ἐν γένει ἀρετῆς.

Τὸ κράτος, τὸ ποῖον δὲν εἶναι οὐδὲ δύναται νὰ ᾖναι εἰμὴ ὁ κοινωνικὸς λόγος προσωποποιούμενος καὶ ἀναγνωρισθεὶς κυρίαρχος, οἷον δῆποτε εἶναι ἄλλως αἱ διαφοροὶ τῆς κυριαρχίας ταύτης μορφαί, ὀφείλει νὰ προστατεύῃ τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα, καὶ προσέτι νὰ βοηθῇ τὰ άτομα διὰ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως καὶ διὰ τῶν ἄλλων κοινωφελῶν καταστημάτων, εἰς ἃ δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ αἱ ἀτομικαὶ προσπάθειαι τῶν πολιτῶν. Ταῦτα εἶναι τὰ πρῶτα καθήκοντα καὶ αἱ οὐσιώδεις τοῦ κράτους λειτουργίαι· προστασία ἢ ἀσφάλεια κτηματικὴ καὶ προσωπικὴ, καὶ βοήθεια, καὶ ὅταν τὰ ἐκπληροῦν, ἐκπληροῦν τὸ τέλος τῆς κοινωνίας καὶ εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον.

Ἡ δὲ ἐκπλήρωσις τῶν δύο τούτων τελῶν καθ' ἃς ἔχουσι τὰ κράτη πρὸς ἀλλήλα σχέσεις, εἶναι τὸ ἀντικείμενον καὶ ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ καὶ τοῦ μεσεθνικοῦ δικαίου, οὗτινος αἱ διατάξεις ἐξ αὐτῆς πᾶσαι ὀπορεύουσι.

Καὶ ἰδοὺ ἐξετέθησκον πάντα τῆς ἠθικῆς φυσικῆς τάξεως τὰ στοιχεῖα, τῆς τε ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς, ἣτις εἶναι ὁ ἰδανικὸς τῆς τελειότητος τύπος, πρὸς ὃν τείνει ἀκαταπαύστως ἡ ἀνθρωπότης, καὶ ὅστις μᾶλλον ἢ ἥττον ἐντελῶς πραγματοποιεῖται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πρὸς τοὺς διαφοροὺς λαοὺς διὰ τοῦ θετικοῦ νόμου.

Ἄλλ' ἡ πραγματοποίησις αὕτη γίνεται ἐν τῷ τόπῳ καὶ χρόνῳ ὑπὸ τὸ ὄμμα καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς θείας Προνοίας. Ἡ ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ πραγματοποίησις τῆς ἠθικῆς τάξεως, ἢ τοῦ τέλους τῆς ἀνθρωπότητος, συνιστᾷ τὴν ἱστορίαν. Καὶ μόνος ἱστορικὸς νόμος εἶναι ὁ τοῦ τέλους, ὁ ἀνώτατος νόμος, ἐξ οὗ πάντες οἱ ἄλλοι πηγάζουσι καὶ εἰς ὃν πάντες ἀνάγονται. Οὗτος εἶναι ὁ ἀληθὴς ἱστορικὸς νόμος, τὸν ὅποτον ὀφείλομεν νὰ ἀντικαταστήσωμεν εἰς ἐκείνους τοὺς ἄπολους ἡζύισάν τινες νὰ ἐξαγάγωσιν ἐκ τῶν ἱστορικῶν γινομένων (ἐξ ὧν οὐδε δύναμεθα, οὔτε πρέπει νὰ ἐξαγάγωμεν τινὰ νόμον), ἢ ἐκ τινῶν ψευδῶν καὶ κῶταϊρέτων περὶ φύσεως κόσμου, ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ συστη-

1) Πολιτικὴ, ἐπιστήμη ποικιλικὴ δικαιοσύνης ἐν πόλει. Πλάτ. Ὀρ.

μάτων. Ὅθεν εἶναι δυνατόν νὰ συμπερίλαβώμεν τὴν ἱστορίαν ὑπὸ τὴν ἐξῆς τύπον καὶ ὀρισμὸν ἢ τάξιν τῶν ἀνθρωπίνων γινομένων συνδυαζομένη μετὴν τάξιν τῶν κατὰ πρόνοιαν δυνάμει καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ προοριστικοῦ νόμου τῆς ἀνθρωπότητος (1).

Καὶ ἐπειδὴ ἡ πραγματοποιήσις τοῦ νόμου τούτου εἶναι, κατὰ τοὺς διαφόρους τόπους καὶ χρόνους, μᾶλλον ἢ ἤττον πλήρης καὶ ἐντελής, ὡς παρετήρησαμεν ἀνωτέρω, διὰ τοῦτο πρῶτιστον καὶ σπουδαιότατον ἔργον τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν αἰτίων τῆς μᾶλλον ἢ ἤττον ἐκτελοῦς πραγματοποιήσεως καὶ τῶν παραβάσεων τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, ἤτοι τῶν αἰτίων τῶν ἱστορικῶν συμβάντων, καὶ τοιοῦτατρόπως ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφία προσιδιάζεται εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, ἥτις ἄλλον σκοπὸν δὲν ἔχει εἰμὴ τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων ἐκ τῶν αἰτίων, καὶ γίνεται τῶντι ὅως καὶ διδασκαλὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Βιομηχανίαι, νόμοι, θεσμοί, θρησκείματα, ἐπιβρόχῃ τῆς φυλῆς, τοῦ αἵματος, ἤτοι τοῦ χρόνου, τοῦ κλίματος, ἢ τοῦ τόπου, πρόοδοι, παρκαμαί, ἐπαναστάσεις, πόλεμοι, κατακτήσεις, μεταναστεύσεις, πάντα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, ὑπάγονται εἰς τὸ κράτος τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας, πάντα πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται κατὰ τὸν ἰδανικὸν τύπον τοῦ ἀγαθοῦ, κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνθρωπότητος, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, ὅστις διὰ τῶν γινομένων τούτων μᾶλλον ἢ ἤττον ἐκτελεῖται καὶ πραγματοποιεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Καὶ οὕτω μὲν καθορᾶται σαφέστατα ποῖα εἶναι ἡ γόνιμος ἀρχὴ πάσης τῆς περὶ ἀγαθοῦ διδασκαλίας, ποῖον τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ σκοπιμὸν τέλος αὐτῆς, ποῖα τὰ ὅρια, τὰ μέρη, αἱ ἀμοιβαῖαι τούτων σχέσεις καὶ ποῖαι αἱ σχέσεις τούτου πρὸς τοὺς ἄλλους τῆς φιλοσοφίας κλάδους.

1) Ὅρ. τὴν περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας διατρέχον ἐν τέλει τοῦ βιβλίου.